

Короткий словник логічних термінів

АБСТРАГУВАННЯ (від лат. *abstractio* – видалення, відвернення) – мисленнєве виокремлення часткових або загальних ознак предметів або явищ (їх властивостей або відношень) і уявного відволікання їх від інших ознак.

АКСІОМА СИЛОГІЗМУ – твердження про правомірність виведення висновку *категоричного силогізму* із його засновків.

АЛЕТИЧНА МОДАЛЬНА ЛОГІКА (від грец. *ἀλήθεια* – істина) – розділ *логіки модальної*, у якому вивчаються властивості висловлювань, що містять засоби вираження понять про необхідність, можливість, дійсність, випадковість, неможливість тощо.

АЛОГІЗМ (від грец. *a* – не і *logos* – слово, вчення, думка) – міркування, у якому порушені закони й принципи логіки. Унаслідок порушення правил мислення **А.** містить *помилку логічну*.

АЛЬТЕРНАТИВА (від лат. *alter* – один із двох) – складні судження, утворене з простих суджень за допомогою логічного сполучника (сувора диз'юнкція або диз'юнкція, що виключає).

АНАЛІЗ І СИНТЕЗ – аналіз (від грец. *analysis* – розклад, розчленування) – поділ цілого на складові частини; синтез (від грец. *synthesis* – з'єднання) – об'єднання здобутих під час **А.** частин об'єкта або об'єднання кількох об'єктів у деяку систему.

АНАЛОГІЯ (від грец. *analogia* – відповідність, подібність, схожість) – подібність предметів, явищ. Умовивід за **А.** (або просто **А.**) – умовивід, у якому на підставі схожості об'єктів за якимись ознаками робиться висновок про можливу схожість за ін. ознаками.

АНТЕЦЕДЕНТ І КОНСЕКВЕНТ (лат. *antecedens* – попередній і *consequens* – наслідок) – два висловлювання, з яких за допомогою *імплікації* (“якщо..., то ...”) утворюється деяке третє висловлювання – імплікативне. **А.** – висловлювання, що стоїть після слова “якщо”, **К.** – висловлювання, що стоїть після слова “то”.

АНТИТЕЗА (від грец. *antithesis* – протиставлення) – судження, яке суперечить *тезі* доведення.

АПАГОГІЧНЕ (НЕПРЯМЕ) ДОВЕДЕННЯ – непряме доведення тези, коли робиться припущення про істинність судження, що суперечить їй (антитезі).

АПОДИКТИЧНИЙ (від грец. *apodeikticos* – доказовий, переконливий) – абсолютно достовірний, який ґрунтується на необхідності.

АРГУМЕНТ (лат. *argumentum*, від *arguo* – доводжу, виявляю) – судження, за допомогою якого з’ясовується істинність іншого судження (тези).

АРГУМЕНТАЦІЯ (лат. *argumentatio* – наведення аргументів) – наведення доказів на користь висунутого положення.

АРГУМЕНТАЦІЯ КОНТЕКСТУАЛЬНА – різновид *аргументації*, яка містить посилання на авторитет, традицію, інтуїцію, здоровий глузд, смак тощо.

АРИСТОТЕЛЕВСЬКИЙ СОРИТ – складний силізм, який складається з декількох *силізмів*, у яких пропускаються менші засновки (див. Сорит).

АРИСТОТЕЛЬ (384 – 322 рр. до н.е.) – давньогрецький філософ, учений-енциклопедист, “батько формальної логіки”.

АСЕРТОРИЧНИЙ (від лат. *asserto* – стверджую) – установлений, достовірний. **А.** судження констатує наші знання про зовнішній світ, але не містить інформації про необхідність того, що нам відомо.

АТРИБУТИВНЕ СУДЖЕННЯ (лат. *attributum* – невід’ємний) – різновид суджень у логіці традиційній. **А. с.** щось стверджує або заперечує стосовно зв’язку між суб’єктом і предикатом за формулою “ $S \in P$ ” або “ $S \notin P$ ”.

Б

BARBARA – назва першого модусу *першої фігури простого категоричного силізму* (AAA). У цьому модусі із загальноствердних засновків (A) виводиться загальноствердний висновок (A).

BAROCO – назва четвертого модусу *другої фігури простого категоричного силізму* (AOO). У цьому модусі із загальноствердного засновку (A) і частковозаперечного засновку (O) виводиться частковозаперечний висновок (O).

BOCARDO – назва п’ятого модусу *третьої фігури простого категоричного силізму* (OAO). У цьому модусі із частковозаперечного засновку (O) і загальноствердного засновку (A) виводиться частковозаперечний висновок (O).

BRAMANTIP – назва першого модусу *четвертої фігури простого категоричного силізму* (AAI). У цьому модусі з двох загальноствердних суджень (AA) виводиться частковоствердний висновок (I).

БЕЗВІДНОСНЕ ПОНЯТТЯ – поняття, яке не знаходиться в безпосередньому зв’язку з іншими поняттями, напр., поняття “Всесвіт”.

БІЛЬШИЙ ЗАСНОВОК – судження, в яке входить *більший термін* силогізму.

БІЛЬШИЙ ТЕРМІН – термін, який є предикатом висновку силогізму.

В

ВЕРИФІКАЦІЯ – (від лат. *veritas* – істина, *verificatio* – надавання істини) – встановлення істиннісного статусу тверджень за допомогою емпіричної перевірки.

ВИВЕДЕННЯ – розумова операція одержання із наявних знань нового знання. Нове знання, одержане таким чином, – вивідне знання.

ВИВІД – ментальна дія, роздум, міркування, у процесі яких із будь-яких вихідних суджень (засновків), застосовуючи логіч. правила, одержують нове судження (висновок).

ВИД і РІД – категорії, що виражають рівні процесу *узагальнення*, відношення між класами об'єктів – родовидові відношення. **В.** є підкласом роду.

ВИДОВЕ ПОНЯТТЯ – поняття, яке відображує суттєві ознаки класу предметів, що є видом якогось роду. **В. п.** – підпорядковане поняття: його обсяг входить в обсяг ін.

ВИЗНАЧЕННЯ, ДЕФІНІЦІЯ (від лат. *definitio* – визначаю межу) – логіч. операція, за допомогою якої встановлюється зміст понять.

ВИЗНАЧЕННЯ АКСІОМАТИЧНЕ – логіч. операція, спрямована на визначення терміна через наведення списку *аксіом* (постулатів).

ВИЗНАЧЕННЯ ВЕРБАЛЬНЕ – визначення, яке ґрунтується винятково на аналізі *знаків* і закодованої в них інформації.

ВИЗНАЧЕННЯ ГЕНЕТИЧНЕ (грец. *genesis* – джерело) – особливий тип визначення, а саме визначення через вказівку на способи створення, виникнення, здобуття, побудови об'єкта, що визначається.

ВИЗНАЧЕННЯ ІНДУКТИВНЕ – визначення, за допомогою якого з деяких вихідних об'єктів теорії, використовуючи відповідні операції, будуються нові її об'єкти.

ВИЗНАЧЕННЯ НОМІНАЛЬНЕ – визначення, пов'язане з формулюванням значення поняття, з його простим перекладом або тлумаченням.

ВИЗНАЧЕННЯ ОСТЕНСИВНЕ – визначення шляхом безпосереднього показу (демонстрації) об'єкта, для якого формулюється поняття.

ВИЗНАЧЕННЯ РЕАЛЬНЕ – визначення, за допомогою якого об'єкт, що нас цікавить, виділяється з численних об'єктів на підставі деякої відмінної ознаки.

ВИЗНАЧЕННЯ ЧЕРЕЗ РІД І ВИДОВУ ВІДМІН-НІСТЬ (РОДОВИДОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ) – найпоширеніший різновид *реальних* визначень. У ньому об'єкт, що визначається, виділяється серед інших об'єктів обсягу ширшого поняття (роду) за допомогою ознаки відмінності. Видова відмінність – це ознака чи група ознак, за якими відрізняється предмет, що визначається, від решти предметів, що входять у цей рід. **В. ч. р. і в. в.** можна виразити такою формулою: $A \in Bc$, де A – Dfd, Bc – Dfn, при цьому B – рід, а c – видова відмінність.

ВИЗНАЧЕННЯ ЯВНЕ – це визначення, у якому зміст поняття розкривається через безпосередній перелік суттєвих ознак. **В. я.** має структуру $Dfd = Dfn$. **В. я.** протиставляється *визначенню неявному*.

ВИПЛИВАННЯ ЛОГІЧНЕ (лат. *consequentia*) – такий зв'язок висловлювань A й B , коли завжди при істинності A , істинне і B , тобто імплікація $A \text{ ® } B$ є *тотожно-істинною формулою*. У цьому випадку говорять також, що B є логіч. наслідком A . Цей факт записується так: $A \vdash B$.

ВИСЛОВЛЮВАННЯ – граматично правильне розповідне речення. У логіці використовується кілька різних понять B .

ВИСЛОВЛЮВАННЯ ДЕСКРИПТИВНЕ – (від англ. *description* – опис) – описове висловлювання. **В. д.** вважається істинним, якщо опис, що міститься в ньому, відповідає стану справ, і хибним – коли не відповідає.

ВИСЛОВЛЮВАННЯ КАТЕГОРИЧНЕ – висловлювання, у якому предикат стверджується чи заперечується стосовно суб'єкта без якихось додаткових характеристик, напр., модальностей.

ВИСЛОВЛЮВАННЯ СКЛАДНІ – висловлювання, у якому прості висловлювання з'єднані за допомогою *логічних констант*. Найбільш уживані **В. с.** утворені за допомогою слів “не”, “і”, “чи”, “якщо..., то...”, “якщо й тільки якщо”.

ВИСНОВОК – висловлювання, яке виступає результатом *міркування*, результатом застосування певних логічних правил до інших висловлювань – засновків міркування.

ВІДНОШЕННЯ – багатомісний *предикат*. Відомо, що предикати поділяються на одномісні й багатомісні. Одномісні предикати репрезентують у мові властивості позамовних об'єктів, а багатомісні – **В.** між ними.

Г

ГІПОТЕЗА (грец. *υποθέσις* – основа, припущення) – положення, що висувається як умовне, імовірнісне пояснення причин того чи іншого явища, або припущення, у якому передбачається існування якого-небудь об'єкта чи його властивості, поведінки тощо.

ГІПОТЕТИКО-ДЕДУКТИВНА ТЕОРІЯ – одна з форм логічного аналізу наукового знання. **Г.-д. т.** складається з низки *гіпотез* про властивості або причини досліджуваних явищ і висновків, виведених з цих гіпотез у дедуктивний спосіб.

ГІПОТЕТИКО-ДЕДУКТИВНИЙ МЕТОД – метод пізнання, який полягає в дедукції висновків із гіпотез та інших засновків, істиннісне значення яких ще не з'ясовано. Тому висновки, отримані відповідно до **Г.-д. м.**, мають імовірнісний характер.

ГІПОТЕТИЧНЕ ТВЕРДЖЕННЯ – припущення, яке може бути як істинним, так і хибним.

Д

DARAPTI (лат.) – назва першого модусу *третьої фігури простого категоричного силогізму (AAI)*. У цьому модусі з двох загальноствердних суджень (*A*) виводиться частковоствердний висновок (*I*).

DARII (лат.) – назва третього модусу *першої фігури простого категоричного силогізму (AII)*. У цьому модусі із загальноствердного засновку (*A*) і частковоствердного засновку (*I*) виводиться частковоствердний висновок (*I*).

DATISI – назва третього модусу *третьої фігури простого категоричного силогізму (AII)*. У цьому модусі із загальноствердного засновку (*A*) і частковоствердного засновку (*I*), виводиться частковоствердний висновок (*I*).

DIMARIS – назва третього модусу *четвертої фігури простого категоричного силогізму (IAI)*. У цьому модусі із частковоствердного засновку (*I*) і загальноствердного засновку (*A*) виводиться частковоствердний висновок (*I*).

DISAMIS – назва другого модусу *третьої фігури простого категоричного силогізму (IAI)*. У цьому модусі із частковоствердного засновку (*I*) і загальноствердного засновку (*A*) виводиться частковоствердний висновок (*I*).

ДВОЗНАЧНА ЛОГІКА – логіка, яка спирається на принцип двозначності (бівалентності). Висловлюванням у цій логіці приписуються тільки два значення – “істина” або “хиба”.

ДЕДУКЦІЯ (лат. *deductio* – виведення) – метод міркування, який є переходом від засновків із більш загальним знанням до висновку із менш загальним знанням, тобто знанням про окреме, одиничне.

ДЕНОТАТ (лат. *denotatio* – позначення) – предмет, що позначається в природній мові власною назвою, а в логічній мові – константою або термом, чи клас предметів, який позначається в природній мові загальною назвою, а в логічній мові предметною змінною.

ДЕОНТИЧНА МОДАЛЬНІСТЬ, НОРМАТИВНА МОДАЛЬНІСТЬ – загальна назва для групи модальних понять, таких, як поняття “обов’язково”, “дозволено”, “заборонено”, “повинен”, “може”, “не повинен” та ін.

ДЕСТРУКТИВНА ДИЛЕМА (лат. *destructivus* – той, що руйнує) – різновид *дилеми*, у якій в одному із засновків диз’юнктивно заперечуються наслідки, що містяться у двох інших засновках.

ДЕФІНІЄНДУМ (лат.) – те поняття, яке визначається за допомогою інших понять. Напр., у визначенні “Спростування – це установлення хибності або необґрунтованості тези” **Д.** буде поняття “спростування”.

ДЕФІНІЄНС (лат.) – поняття або множина понять, за допомогою якого або яких визначається деяке інше поняття. Напр., у визначенні “Спростування – це установлення хибності або необґрунтованості тези” **Д.** будуть слова “установлення хибності або необґрунтованості тези”.

ДИЗ’ЮНКЦІЯ (лат. *disjunctio* – роз’єднання, розрізнення) – логічний сполучник, який заміщує у формальній мові сполучник “або” природної мови.

ДИЛЕМА (від грец. *di(s)* – двічі і *lemma* – припущення) – умовно-розподільний умовивід, у якому засновками є *умовні* та *розподільні судження*.

ДИХОТОМІЯ (грец. *dicotomia* – поділ надвоє) – поділ обсягу поняття на взаємовиключні частини за допомогою заперечення.

ДОВЕДЕННЯ – міркування, за якого встановлюється істинність певного твердження через його зіставлення з ін. твердженнями, істинність яких доведена раніше.

ДОВЕДЕННЯ ВІД СУПРОТИВНОГО, НЕПРЯМЕ ДОВЕДЕННЯ – доведення, коли істинність тези встановлюється шляхом демонстрації хибності протилежного їй припущення.

ДОВЕДЕННЯ ЗА АНАЛОГІЄЮ – доведення, яке здійснюється за такою схемою: предмет, що досліджується, ймовірно, має ознаку X , оскільки відомі ознаки цього предмету подібні ознакам іншого предмету, який має, крім того, і ознаку X .

ДОВЕДЕННЯ РОЗГЛЯДОМ ВИПАДКІВ – міркування, коли з кількох умовних висловлювань з однаковим наслідком здійснюється перехід до ствердження цього наслідку на підставі того, що хоча б одне з умовних висловлювань є істинним.

ДОКАЗОВІСТЬ – обґрунтованість *тези* доведення його *аргументами*.

ДОСТАТНЬОЇ ПІДСТАВИ ПРИНЦИП – принцип, згідно з яким для кожного твердження необхідно наводити аргументи щодо його істинності. У *логіці традиційній* цей принцип має назву закон достатньої підстави. Разом із *законом тотожності*, *законом несуперечності* й *законом виключеного третього* він складає список основних законів логіки.

ДОСТОВІРНІСТЬ – обґрунтованість, доказовість, беззаперечність суджень.

ДРУГА ФІГУРА ПРОСТОГО КАТЕГОРИЧНОГО СИЛОГІЗМУ – фігура *простого категоричного силогізму*, у якій середній термін M у обох засновках стоїть на місці предиката.

ДУМКА – акт *мислення*, результат або продукт мислення, ідея, зміст мислення. Д. виражаються у формі *понять*, *суджень* і *умовиводів*.

Е

Е – перша голосна буква лат. слова *negō* (заперечую), якою у *формальній логіці* позначається *загальнозаперечне судження*, тобто судження про всі предмети певного класу, судження про те, що у всіх предметів цього класу відсутні одна чи декілька певних властивостей.

ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ – властивість такого *відношення*, котре є одночасно рефлексивним, симетричним і транзитивним. Ця властивість притаманна відношенням схожості, *ізоморфізму*, *тотожності* і т.п.

ЕКВІВАЛЕНЦІЯ (від. лат. *aequalis* – рівний і *valutis* – має силу) – висловлювання складне типу “ A , якщо і тільки якщо B ” ($A \leftrightarrow B$). Е. складається з двох *імплікацій* “ $A \rightarrow B$ ” і “ $B \rightarrow A$ ”.

ЕКВІВОКАЦІЯ – логіч. помилка, що полягає в тому, що одне й те ж слово або вираз вживається в різних смислах у ході одного й того ж міркування.

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНЕ ВИСЛОВЛЮВАННЯ (від лат. *existentia* – існування) – висловлювання про існування якихось об'єктів.

ЕКСТЕНСІОНАЛЬНІСТЬ (від лат. *extensio* – протяжність) – властивість мовних *контекстів*, яка полягає в тому, що після заміни двох висловлювань із одним і тим самим екстенсіоналом (об'єктом або класом об'єктів, котрий цими висловлюваннями позначається) у деякому висловлюванні це висловлювання залишається істинним.

ЕЛЕМЕНТ МНОЖИНИ – об'єкт, що входить до якоїсь множини.

ЕНТИМЕМА (від грец. *en thymē* – на думці, на гадці) – умовивід, у якому відсутнє явне формування деяких засновків або *висновку*.

ЕПІХЕЙРЕМА (від грец. *epiheirema* – умовивід) – скорочений силогізм, де обидва засновки є *ентимемами*.

3

ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ – поняття, у якому відображені ознаки класу однорідних предметів. **З.п.** може відображати ознаки класу зі скінченною кількістю предметів і ознаки класу з нескінченною кількістю предметів.

ЗАГАЛЬНЕ СУДЖЕННЯ – судження, у якому щось стверджується або заперечується про кожний предмет якогось класу предметів.

ЗАГАЛЬНОЗАПЕРЕЧНЕ СУДЖЕННЯ – судження, яке одночасно є загальним за обсягом і заперечним за змістом.

ЗАГАЛЬНОСТВЕРДНЕ СУДЖЕННЯ – судження, яке одночасно є загальним за обсягом і ствердним за змістом.

ЗАКОН ВИКЛЮЧЕНОГО ТРЕТЬОГО – логічний закон, за яким істинним є тільки одне з суперечливих висловлювань: або саме висловлювання, або його заперечення.

ЗАКОН ЗВОРОТНОГО ВІДНОШЕННЯ МІЖ ЗМІСТОМ І ОБСЯГОМ ПОНЯТТЯ – закон *традиційної логіки*, який установлює співвідношення *обсягу* поняття і його *змісту*.

ЗАКОН ЛОГІКИ – припис, вимоги якого справедливі для міркувань стосовно будь-якої предметної області.

ЗАКОН МИСЛЕННЯ – термін, що означає формально-логічні закони. У логіці традиційній до них належать закон тотожності, закон несуперечності, закон виключеного третього й закон достатньої підстави (див. Достатньої підстави принцип).

ЗАКОН НЕСУПЕРЕЧНОСТІ – логічний закон, за яким висловлювання і його заперечення не можуть бути одночасно істинними.

ЗАКОН ТОТОЖНОСТІ – один із чотирьох законів логіки традиційної. З. т. вимагає під час міркування не змінювати зміст понять, які використовуються.

ЗНАДТО ВУЗЬКИЙ ПОДІЛ ОБСЯГУ ПОНЯТТЯ – логічна помилка в поділі обсягу поняття, яка є наслідком порушення правила сумірності.

ЗНАДТО ВУЗЬКЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ – логічна помилка у визначенні поняття, що є наслідком порушення правила сумірності.

ЗНАДТО ШИРОКИЙ ПОДІЛ ОБСЯГУ ПОНЯТТЯ – логічна помилка в поділі обсягу поняття, що зумовлена порушенням правила сумірності.

ЗНАДТО ШИРОКЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ – логічна помилка у визначенні, що є наслідком порушення правила сумірності.

ЗАПЕРЕЧЕННЯ – логічна операція, за допомогою якої із певного висловлювання отримуємо нове висловлювання.

ЗАПЕРЕЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ – визначення, у якому поняття визначається на підставі констатації відсутності ознаки.

ЗАПЕРЕЧНЕ ПОНЯТТЯ – поняття, у якому вказано на відсутність у предмета тієї чи іншої ознаки (напр., “неспокійний”, “незвичайний”).

ЗАСНОВОК – висловлювання, яке є вихідним при побудові виводу.

ЗВ’ЯЗКА – у логіці традиційній – елемент простого судження, який поєднує суб’єкт і предикат. З. виражається словом “є”.

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ – сукупність ознак предмета, ядром якої є суттєві ознаки.

ЗНАК – матеріальний об’єкт, котрий відносить до ін. об’єкта. Розрізняють мовні й немовні З.

ЗНАК ЗАГАЛЬНОСТІ – знак ", який застосовується при формальному поданні загальних суджень.

ЗНАК ЗАПЕРЕЧЕННЯ – горизонтальна риска над формулою (\bar{A}) або символ \emptyset , або символ \sim . Два останні символи стоять перед формулою: ($\emptyset A$) або ($\sim A$). Вираз із цими знаками читається “не- A ”.

ЗНАЧЕННЯ – характеристика знака. Нею може бути або істиннісне значення, або *смысл*. Розрізняють предметне, смислове й експресивне **З**. Предметним **З**., або *денотатом*, є предмет, який позначається знаком.

I

I – друга голосна буква лат. слова *affirmo* (стверджую), яким у *формальній логіці* позначається *частковоствердне судження*, тобто судження про частину предметів якогось класу, судження про те, що ці предмети мають одну або декілька певних властивостей.

ІМПЛІКАЦІЯ (лат. *implicatio* – сплетення) – одна з основних логічних операцій *символічної логіки*, за допомогою якої з двох простих суджень будується складне судження, що також наз. **I**., або імплікативним судженням.

ІНДУКТИВНЕ ДОВЕДЕННЯ – одна з форм доведення, коли теза доведення є більш загальною ніж аргументи.

ІНДУКЦІЇ МЕТОДИ (від грец. *methodos* – правило, шлях, спосіб) – методи встановлення причинних зв'язків між явищами; описані англ. філософом *Бекон*ом.

ІНДУКЦІЯ (лат. *inductio* – наведення) – метод пізнання, який містить узагальнення результатів спостережень і експериментів.

ІНДУКЦІЯ НАУКОВА – *індукція*, яка додатково до формальних основ істинності висновку залучає змістовні (цільові) основи, намагаючись усунути повністю випадковість отримуваних результатів. Її виводи основані на знанні причинно-наслідкових зв'язків і відношень між явищами. Тому індукцію цього типу ще називають *елімінативною індукцією*.

ІНДУКЦІЯ НЕПОВНА – різновид *індукції*, у якому на відміну від *індукції повної* отримуємо не необхідний, а імовірнісний висновок, оскільки наслідок впливає зі знання властивостей тільки деяких об'єктів розглядуваного класу.

ІНДУКЦІЯ ПОВНА – різновид *індукції*, що ґрунтується на тому, що певна властивість належить усім об'єктам розглядуваного класу.

ІНДУКЦІЯ ЧЕРЕЗ ВІДБІР ФАКТІВ – *індукція*, яка ґрунтується на повторюваності фактів.

ІНДУКЦІЯ ЧЕРЕЗ ПРОСТИЙ ПЕРЕЛІК – індукція, яка ґрунтується на випадковій подібності явищ і властивостей.

ІСТИННІСНЕ ЗНАЧЕННЯ, ЗНАЧЕННЯ ІСТИННОСТІ – характеристика висловлювань із погляду їх відповідності дійсності.

К

CAMENES (лат.) – назва іншого модусу *четвертої фігури простого категоричного силогізму (AEE)*. У цьому модусі із загальноствердного засновку, який позначається буквою *A*, і загальнозаперечного засновку, який позначається буквою *E*, виводиться загальнозаперечний висновок, який позначається буквою *E*.

CAMESTRES (лат.) – назва іншого модусу *(AEE) другої фігури простого категоричного силогізму*. У цьому модусі із загальноствердного засновку (*A*) і загальнозаперечного засновку (*E*) виводиться загальнозаперечний висновок (*E*).

КАТЕГОРИЧНЕ СУДЖЕННЯ – термін логіки традиційної для позначення судження, у якому предикат стверджується або заперечується стосовно суб'єкта.

КАТЕГОРИЧНИЙ СИЛОГІЗМ – дедуктивний умовивід, у якому із двох суджень (засновків), що мають суб'єктно-предикатну структуру, випливає нове судження (висновок), що має також суб'єктно-предикатну структуру.

КАТЕГОРІЯ (від грец. *kategoréo* – промовляти на майдані) – найзагальніше поняття, яке фіксує найбільш суттєві фундаментальні закономірні зв'язки й відношення реальної дійсності та пізнання.

КВАНТИФІКАЦІЯ (лат. *quantum* – скільки; *facio* – роблю) – кількісне вираження обставин. У логіці – це операція, яка полягає в тому, що до висловлювання, яке розчленовують за схемою “функція-аргументи”, приєднують *квантори* загальності або існування.

КВАНТОРИ (лат. *quantum* – скільки) – логіч. оператори, які вказують на “кількість” індивідів, що належать до сфери міркування. Розрізняють **К.** загальності – " (“всі..., такі що...”) і **К.** існування - \$ (“деякі..., такі що...”, “існує..., такий що...”).

КЛАС – сукупність об'єктів, які об'єднуються за певною спільною властивістю чи відношенням. Об'єкти, що входять до **К.**, наз. його елементами.

КЛАСИФІКАЦІЯ (від лат. *classis* – розряд, клас і *facere* – робити) – багаторазово здійснений логічний поділ обсягу родового поняття на види й підвиди.

КОЛО У ВИЗНАЧЕННІ – помилка логічна, що породжується порушенням одного з правил визначення. **К. у в.** полягає в тому, що при визначенні певного поняття поняття, яке його визначає, саме визначається за допомогою того поняття, яке підлягає визначенню.

КОНТРАДИКТОРНІСТЬ (від лат. *contradictorius* – суперечний) – відношення між суперечними судженнями. У логіці традиційній суперечними одне одному є загальноствердні й частковозаперечні судження, загальнозаперечні й частковоствердні судження, за умови, що в них збігаються і суб'єкти, і предикати.

КОНТРАРНІСТЬ (від лат. *contrarius* – протилежність) – логічне відношення між протилежними судженнями, тобто між загальноствердними й загальнозаперечними судженнями, які мають ті ж самі суб'єкт і предикат.

КОН'ЮНКЦІЯ (лат. *conjunctio* – зв'язок, сполучення) – логічна операція над висловлюваннями, за допомогою якої із кількох висловлювань, простих чи складних, здобувають нове висловлювання складне, яке називається кон'юнктивним або просто К.

Л

ЛОГІКА (грец. *logos* – слово, поняття, міркування, розум) – 1) наука про закони, форми й операції правильного мислення; 2) наука про способи правильного міркування.

ЛОГІКА ПИТАНЬ, ЕРОТЕТИЧНА ЛОГІКА, ІНТЕРРОГАТИВНА ЛОГІКА – розділ сучас. символічної логіки, у якому вивчаються питальні речення. Вони перекладаються з природної мови на спеціальну логічну мову, за допомогою якої визначається логічна структура питання.

ЛОГІЧНА І ФАКТИЧНА ІСТИННІСТЬ – поняття, що відбивають відмінність в умовах істинності висловлювань. Логічна істинність висловлювання зумовлена тільки його логічною формою, фактична істинність складного висловлювання – значеннями його складових висловлювань, а фактична істинність простого висловлювання – ситуацією, станом справ, які воно відображує.

ЛОГІЧНА ПРАВИЛЬНІСТЬ – відповідність міркувань законам і правилам логіки. Поняття **Л. п.** є спорідненим поняттю істини, проте ці поняття приписуються різним сутностям. У логіці поняття істини (істинності) стосується речень і висловлювань. Поняття правильності стосується

міркувань: міркування правильне, коли з істинних засновків випливає істинний висновок.

ЛОГІЧНЕ ВИПЛИВАННЯ – термін для позначення одного з фундаментальних, вихідних понять логіки – поняття відношень між засновками й висновком.

ЛОГІЧНЕ ПРОТИРІЧЧЯ – відношення між двома висловлюваннями, одне з яких є запереченням іншого.

ЛОГІЧНИЙ КВАДРАТ – схема, призначена для запам'ятовування логічних відношень між загальноствердними (*A*), загальнозаперечними (*E*), частковоствердними (*I*) і частковозаперечними (*O*) судженнями, які мають однакові суб'єкти й предикати.

М

МЕНШИЙ ЗАСНОВОК – судження, в яке входить *менший термін* силогізму.

МЕНШИЙ ТЕРМІН – термін, який є суб'єктом висновку *категоричного силогізму*.

МЕТОД ЄДИНОЇ ВІДМІННОСТІ – метод *індукції*, в основу якого покладено порівняння двох рядів обставин, схожих в усьому, окрім однієї обставини.

МЕТОД ЄДИНОЇ ПОДІБНОСТІ – метод *індукції*, за яким, якщо певні обставини з трьома ознаками, які формально можна подати послідовністю символів *ABC*, викликають явище *a* і обставини *ADE* спричиняють явище *a*, тоді доходять висновку, що *A* є причиною явища *a*.

МЕТОД ЗАЛИШКІВ – метод *індукції*, який спирається на ідентифікацію комплексу причин та їх наслідків.

МЕТОД СУПУТНІХ ЗМІН – метод *індукції*, який базується на принципі виключення обставин, які не можуть бути причинами досліджуваного явища.

МИСЛЕННЯ – 1) вища психічна функція людини; 2) процес відображення дійсності в *поняттях, теоріях, гіпотезах* тощо.

МІРКУВАННЯ – процес руху від засновків до *висновку, умовивід* або послідовність умовиводів, побудованих на основі логічних зв'язків між засновками, а також між засновками та висновком.

МНОЖИНА – набір, сукупність, зібрання об’єктів, що мають загальні властивості (напр., множина натуральних чисел, кодекс законів і т.д.).

МОВА ЛОГІКИ – штучна мова, призначена для вияву логічної форми міркувань.

МОДАЛЬНІСТЬ (від лат. *modus* – міра, спосіб) – характеристика змісту висловлювань, розгляд їх із тієї чи ін. точки зору. Модальна характеристика виражається за допомогою понять “необхідно”, “можливо”, “обов’язково”, “дозволено” тощо.

МОДУС (лат. *modus* – міра, спосіб, образ, вид) – властивість об’єкта, якою він володіє лише за певних умов і яку він може втрачати чи набувати залежно від обставин. **М.** протиставляється атрибуту – невід’ємній властивості предмета.

Н

“НЕ ВИПЛИВАЄ” (лат. *non sequitur*) – помилка логічна у доведенні тези, що полягає у відсутності логічного зв’язку між нею й аргументами доведення.

НЕОБХІДНІ Й ДОСТАТНІ УМОВИ – умови, які встановлюють залежність істинності одного висловлювання від того, що висловлено в ін. висловлюванні.

НЕОБХІДНІСТЬ ЛОГІЧНА – одна з модальних характеристик, один із модусів істинності висловлювань. Логічно необхідним, або необхідно істинним є висловлювання, заперечення якого є логічно неможливим.

НЕСУМІСНІ ПОНЯТТЯ – поняття, обсяги яких не мають спільних елементів.

НЕСУПЕРЕЧЛИВІСТЬ – властивість теорії, яка полягає в тому, що з її аксіом не виводяться суперечливі висловлювання. **Н.** теорії означає, що ніяке твердження не може бути в ній одночасно доведеним і спростованим.

НЕЯВНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ – визначення через вказівку на контекст. До **Н. в. п.** належать, напр., аксіоматичні визначення. **Н.в.п.** відрізняється від явного визначення через рід і видову відмінність, в якому встановлюються суттєві ознаки предмета.

О

О – друга голосна буква лат. слова *negō* (заперечую), якою у формальній логіці позначається частковозаперечне судження.

ОБҐРУНТУВАННЯ – наведення підстав для висловлювання тих чи ін. тверджень, оцінок, прийняття рішень.

ОБЕРНЕННЯ (лат. *conversio*) – один із способів безпосереднього умовиводу, який полягає в перетворенні суджень шляхом взаємної заміни місцями *суб'єкта* і *предиката*.

ОБМЕЖЕННЯ – логічна операція, що полягає в переході від поняття, котре має більший обсяг до поняття з меншим обсягом через додавання до ознак вихідного поняття нових ознак.

ОБСЯГ ПОНЯТТЯ (англ. *concept, extension*) – множина предметів, кожний з яких має ознаки, що складають зміст відповідного поняття.

ОДИНИЧНЕ СУДЖЕННЯ – судження, у якому певна ознака стверджується або заперечується стосовно окремого об'єкта або множини об'єктів.

ОЗНАКА – особливість об'єкта, за якої він є подібним до ін. об'єктів або відмінним від них.

ОПЕРАТОР (лат. *operator* – діючий) – один із типів *символів* формалізованих мов. Звичайно **О.** визначається як вираз, котрий зв'язує предметні змінні.

ОПЕРАЦІЙНЕ ВИЗНАЧЕННЯ – визначення терміна або поняття через його зіставлення з операціями (спостереження, вимірювання) над об'єктом (процесом, подією, явищем тощо).

ОЦІННЕ ВИСЛОВЛЮВАННЯ – висловлювання, що вказує на цінність якогось предмета, явища, події або процесу.

П

ПАРАДОКС (від грец. *para* – близько, проти, *doxa* – думка) – твердження, яке суперечить загальноприйнятій думці. За своєю структурою **П.** – це поєднання двох протилежних тверджень, на підтримку кожного з яких можуть бути наведені переконливі підстави.

ПАРАЛОГІЗМ (від грец. *paralogismos* – неправильне, хибне міркування) – *помилка логічна*, пов'язана з ненавмисним порушенням законів і правил логіки. На відміну від **П.**, інша логіч. помилка, *софізм*, робиться з усвідомленою метою ввести в *оману*, обґрунтувати хибне твердження.

ПЕРЕТВОРЕННЯ (лат. *obversio*) – безпосередній умовивід, який полягає в тому, що предикат вихідного судження (засновку) замінюється його

запереченням і, навпаки, заперечення предиката замінюється його ствердженням.

ПЕРША ФІГУРА ПРОСТОГО КАТЕГОРИЧНОГО СИЛОГІЗМУ – фігура *простого категоричного силлогізму*, у якій *середній термін* є суб'єктом більшого засновку і предикатом меншого засновку.

ПИТАННЯ – висловлювання, у якому міститься запит інформації з метою усунути неповноту чи невизначеність вихідного знання стосовно якогось об'єкта. П. має особливу форму, яка відрізняється від форми судження.

ПІДМІНА ТЕЗИ (лат. *ignoratio clenchi*) – навмисне або ненавмисне порушення *закону тотожності* стосовно тези доведення, яке виражається в переході від доведення тези до доведення положення, яке в певному відношенні схоже з нею.

ПІДМНОЖИНА ДАНОЇ МНОЖИНИ – така *множина*, всі елементи якої є елементами деякої ін. множини.

ПІДПОРЯДКУВАННЯ ПОНЯТЬ – таке відношення між поняттями, коли обсяг одного поняття входить в обсяг ін. поняття.

ПІДПРОТИЛЕЖНІ СУДЖЕННЯ – частковоствердне і частковозаперечне судження про предмети одного й того ж класу.

ПІДСТАВА – частина судження, у якій відображається умова, від якої залежить істинність наслідку.

ПІДСТАВА ПОДІЛУ ОБСЯГУ ПОНЯТТЯ (лат. *principium divisionis*) – ознака, за якої обсяг родового поняття поділяється на обсяги видових понять.

ПОДІЛ ПОНЯТЬ – логічна операція, за допомогою якої обсяг поняття поділяється на певні класи виходячи з наявності якоїсь ознаки в об'єктів, що складають обсяг поняття, яке поділяється.

ПОЛЕМІКА – одна з форм *суперечки*. Прикладами П. є боротьба політичних програм, дебати під час судового розгляду.

ПОЛІСИЛОГІЗМ – складний *силлогізм*, що складається з кількох простих силлогізмів.

ПОМИЛКА ЛОГІЧНА – усвідомлене чи неусвідомлене порушення логічних законів. У першому випадку П. л. наз. *софізмом*, у іншому – *паралогізмом*.

ПОНЯТТЯ – форма мислення, котра відтворює суттєві властивості об’єктів і відношення між ними.

ПОРІВНЯЛЬНІ ПОНЯТТЯ – поняття, деякі ознаки змісту яких є спільними для них.

ПОСЛІДОВНІСТЬ МИСЛЕННЯ – одна з вимог до логічного мислення, поряд із вимогами визначеності й несуперечливості.

ПОСТУЛАТ (лат. *postulatum* – вимога) – твердження, спеціально виділене серед ін. аксіом теоретичної системи.

ПОЧЕТВЕРЕННЯ ТЕРМІНІВ (лат. *quaternio terminorum*) – логіч. помилка при побудові *простого категоричного силлогізму*, пов’язана із порушенням правила для термінів, яке вимагає, щоб у кожному простому категоричному силлогізмі було не більше і не менше трьох термінів.

ПРАВИЛЬНІСТЬ ТА ІСТИННІСТЬ – гносеологічні і логіч. (семантичні) характеристики висловлювань і міркувань щодо їх відповідності зовнішньому світові чи законам логічного мислення. Висловлювання, яке відображає те, що має місце в дійсності, вважається істинним. Якщо висловлювання не відповідає дійсності, його вважають хибним.

ПРАГМАТИКА – розділ *семіотики* (поряд із синтаксисом і семантикою). **П.** є особливим рівнем аналізу мови, на якому розглядаються відношення носіїв мови до *знаків* і змісту, який вони виражають.

ПРЕДИКАТ (лат. *praedicatum* – те, що сказане) – вираз, яким позначаються певні *ознаки*, тобто властивість чи *відношення*. **П.**, який позначає властивість, є одномісним **П.** (напр., “бути корисним”). **П.**, який позначає відношення, є багатомісним (напр., двомісний **П.** “захоплюється”).

ПРИНЦИП ОДНОЗНАЧНОСТІ – принцип, згідно з яким мовний вираз має позначати лише один об’єкт (клас об’єктів) чи одну властивість. Напр., індивідна константа має позначати лише один об’єкт.

ПРИЧИННИЙ ЗВ’ЯЗОК – такий зв’язок між явищами, за якого перше з них є причиною, а друге – наслідком.

ПРОБЛЕМА (грец. *πρόβλημα* – перепона, утруднення, завдання) – форма розвитку наукового знання.

ПРОТИЛЕЖНІ (КОНТРАРНІ) ПОНЯТТЯ (лат. *contrariae*) – несумісні поняття, обсяги яких виключають одне одного, але не вичерпують обсяг поняття, родового по відношенню до них, якому вони супідрядні.

ПРОТИЛЕЖНІСТЬ ЛОГІЧНА – термін *логіки традиційної* для позначення відношення між протилежними поняттями або судженнями.

ПРОТИСТАВЛЕННЯ ПРЕДИКАТУ – умовивід, побудований із одного засновку, у якому суб'єктом висновку є поняття, яке суперечить предикату засновку, предикатом висновку є суб'єкт засновку, а зв'язка змінюється на протилежну за якістю.

ПРЯМЕ ДОВЕДЕННЯ – доведення, при якому з аргументів (засновків) за допомогою правил виводу отримують тезу доведення.

Р

РЕДУКЦІЯ – зведення складного до простого, цілого до якоїсь з його частин, зменшення кількості і величини об'єктів, спрощення їх структури.

РІВНОЗНАЧНІСТЬ – відношення між висловлюваннями або їх символічним вираженням у логічній мові, коли поняття мають однакове істиннісне значення.

РІВНООБ'ЄМНІСТЬ – таке відношення між поняттями, коли їх обсяги цілком збігаються.

РОДОВЕ ПОНЯТТЯ – поняття, до обсягу якого входять менші обсяги видових понять.

РОЗПОДІЛЕНІСТЬ ТЕРМІНІВ У СУДЖЕННІ – відношення між обсягами термінів судження. Термін розподілений, якщо він узятий у повному обсязі. А це відбувається, коли його обсяг повністю входить в обсяг ін. терміна або повністю виключається з нього. Термін не розподілений, якщо взятий не повністю (його обсяг лише частково входить в обсяг ін. терміна).

РОЗПОДІЛЬНЕ СУДЖЕННЯ – складне *судження*, утворене з двох чи більшої кількості суджень за допомогою логічного сполучника “або”.

РОЗПОДІЛЬНО-КАТЕГОРИЧНИЙ СИЛОГІЗМ – *силогізм*, засновками якого є *розподільне і категоричне судження*. **Р.-к. с.** має два модуси – ствердно-заперечний і заперечно-ствердний.

С

СЕМІОТИКА – загальна теорія знакових систем, розділами якої є *синтаксис, семантика і прагматика*.

СЕРЕДНІЙ ТЕРМІН СИЛОГІЗМУ (лат. *terminus medius*) – термін *простого категоричного силлогізму*, який входить в його обидва засновки, не входить у висновок.

СИЛОГІЗМ – (від грец. *sullogismai* – вивід, зв'язок, міркування) – дедуктивний *умовивід*. Найбільш поширеним є *категоричний С.* – такий умовивід, висновком якого є твердження про відношення між двома термінами (крайні терміни), зроблене на підставі тверджень про їх відношення до деякого третього терміна (середній термін), що є в засновках, але відсутній у висновку.

СИЛОГІСТИКА (грец. *sillogistikoz* – той, що робить умовивід) – перша логічна теорія дедуктивного *виводу*, сформульована *Аристотелем*. Зараз *С.* – це розділ *логіки традиційної*, у якому вивчають *силлогізми* – ті види дедуктивних умовиводів, що ґрунтуються на врахуванні суб'єктно-предикатної структури *суджень*, які входять до їх складу.

СИМВОЛ (від грец. *symbolon* – знак, прикмета, ознака) – об'єкт, який відсилає до ін. об'єкта. Як *С.* можуть виступати речі, ідеї, образи, дії.

СИНТАКСИС (від грец. *syntaxis* – побудова, порядок) – розділ *семіотики*, який досліджує властивості систем *знаків*, правила їх утворення і перетворення.

СКЛАДНА ДЕСТРУКТИВНА ДИЛЕМА (лат. *destructivus* – той, що руйнує) – *дилема*, у якій в одному із засновків у вигляді диз'юнкції заперечуються наслідки, що містяться у двох попередніх засновках .

СКЛАДНА КОНСТРУКТИВНА ДИЛЕМА – *дилема*, у якій в одному із засновків стверджується диз'юнкція основ, що містяться у двох інших засновках.

СОРИТ (від грец. *soros* – купа) – *полісиллогізм*, у якому пропущено проміжні висновки.

СОФІЗМ (від грец. *sofistos* – майстерність, уміння) – міркування, яке містить приховану *помилку логічну*, міркування, у якому неправда навмисно видається за істину.

СОФІСТИКА – у позитивному смислі є особливим способом *аргументації*, специфічною формою ведення дискусії; у негативному смислі – засобом приховування істини, створення ідеологічних міфів, способом міркування та *доведення*, який спирається на навмисне порушення законів і правил логіки, на використання хибних *аргументів*.

СПОЛУЧНИКИ ЛОГІЧНІ – один із різновидів складових мови логічної системи. За допомогою **С. л.** із простих висловлювань або *висловлювань складних* будуються ін., більш складні висловлювання.

СПРОСТУВАННЯ – логічна процедура, спрямована на встановлення хибності чи недоказовості того чи ін. положення.

СТРИБОК У ПОДІЛІ (лат. *saltus sive hiatus in dividendo*) – логічна помилка в поділі обсягу поняття, що спричинена порушенням правила поділу: “поділ має бути безперервним”.

СТРУКТУРА (лат. *structura* – будова, розміщення, порядок) – 1) спосіб зв’язку предметів і явищ, частин (елементів) цілого, зокрема окремого чи предмета явища, 2) спосіб організації систем об’єктів.

СУБ’ЄКТ – термін *логіки традиційної*, що репрезентує ту частину *судження*, за допомогою якої позначається конкретний або абстрактний об’єкт, про який ідеться в судженні.

СУБКОНТРАРНІСТЬ – відношення між *частковоствердним* і *частковозаперечним* судженнями про предмети одного й того ж класу.

СУВОРА ДИЗ’ЮНКЦІЯ – логічний сполучник, який стоїть між судженнями, які виключають одне одного.

СУДЖЕННЯ – думка, виражена у формі розповідного речення. Не суттєво, якою мовою виражене **С.** Одне й те саме **С.** може бути виражене як різними реченнями однієї і тієї ж мови, так і реченнями різних мов.

СУМІРНІСТЬ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ – така умова правильності визначення поняття, яка полягає в тому, щоб обсяг того поняття, що визначає, дорівнював обсягу того поняття, що визначається.

СУМІРНІСТЬ ПОДІЛУ ОБСЯГУ ПОНЯТТЯ – одна із властивостей логічної операції поділу обсягу поняття, яка виражається в тому, що, поділяючи обсяг поняття, необхідно точно перерахувати всі види, що входять в обсяг поняття, яке розділяється, не зменшуючи й не збільшуючи їх кількості.

СУМІСНІСТЬ І НЕСУМІСНІСТЬ – різновид відношень між *поняттям* і *судженням*. Поняття сумісні, якщо їх обсяги співпадають повністю або частково.

СУПЕРЕЧКА – окремий випадок *аргументації*, обмін думками, під час якого наводяться *аргументи* на підтримку власних переконань і критикуються уявлення опонента, з'ясовуються і розв'язуються розбіжності.

СУПІДРЯДНІ ПОНЯТТЯ – поняття, обсяги яких входять в обсяг деякого відмінного від них поняття. Обсяги супідрядних понять складають частини родового поняття, що не співпадають одна з одною.

СУТТЄВА ОЗНАКА – ознака, без якої предмет, явище, подія, стан, процес існувати не можуть; ознака, яка належить певним представникам вказаних онтологічних сутностей завжди і яка виражає їх суть і тим самим відрізняє їх від інших представників зазначених категорій.

Т

ТАВТОЛОГІЯ (від грец. *tauto* – те саме, *logos* – слово) – 1. *Помилка логічна*, яка полягає в тому, що при визначенні якогось поняття використовується воно саме і що при доведенні якоїсь *тези*, вона сама використовується як *аргумент* доведення.

ТЕЗА (від грец. *thesis* – положення, твердження) – разом із *аргументами* і демонстрацією складає структуру *доведення*. **Т.** – твердження, істинність якого потрібно обґрунтувати.

ТЕОРЕТИЧНЕ ЗНАННЯ – відносно самостійний рівень наукового *знання*, сформований у ході осмислення знань, отриманих на емпіричному рівні.

ТЕОРІЯ (грец. *θεωρία* – спостереження, розгляд, дослідження) – найбільш розвинена форма організації, систематизації й розвитку знання.

ТЕРМІН (лат. *terminus* – границя, межа, кінець) – слово або словосполучення природної чи штучної (напр., наукової) мови, що називає конкретний чи абстрактний об'єкт або групу об'єктів. Такі об'єкти називаються предметним значенням **Т.** Поняття про ці об'єкти наз. **сміслом Т.**

ТЕРМІНИ СИЛОГІЗМУ – три складові частини *простого категоричного силогізму* – більший, менший і середній терміни.

ТИПОЛОГІЯ – класифікація об'єктів за допомогою їх віднесення до певних типів.

ТОТОЖНІСТЬ – відношення між об'єктами, яке фіксує повний збіг їх властивостей або їх нерозрізненість стосовно якоїсь сукупності властивостей.

ТРАДУКЦІЯ (лат. *traductio* – переміщення) – умовивід, у якому *засновок* і *висновок* є судженнями однакової загальності.

ТРАНЗИТИВНІСТЬ (лат. *transitus* – перехід) – властивість відношення між об'єктами, коли із наявності цього відношення між об'єктами *a* і *b* і між об'єктами *b* і *c* випливає його наявність і між об'єктами *a* і *c*.

ТРЕТЯ ФІГУРА ПРОСТОГО КАТЕГОРИЧНОГО СИЛОГІЗМУ – така фігура силогізму, у якій середній термін *M*. стоїть на місці суб'єкта в обох засновках.

У

УЗАГАЛЬНЕННЯ (лат. *generalisatio*) – логічна операція, що полягає в переході від одиничного до загального, від загального певного рівня до загального більш вищого рівня.

УЗАГАЛЬНЕННЯ ПОСПІХОМ (лат. *fallacia fictae universalitatis*) – логічна помилка, що полягає в тому, що перехід до висновку здійснюється із засновків, у яких не врахована вся релевантна й доступна інформація про предмет міркування.

УМОВИВІД – процес виведення якогось судження з одного або кількох ін. суджень.

УМОВИВІД БЕЗПОСЕРЕДНІЙ – виведення висновку з одного засновку.

УМОВИВІД ІЗ СУДЖЕНЬ З ВІДНОШЕННЯМИ – умовивід, у якому засновками і висновком є судження з відношеннями.

УМОВИВІД СТАТИСТИЧНИЙ – перенесення результатів статистичного дослідження деякого підкласу об'єктів на весь клас або перенесення ступеня імовірності, що характеризує частоту елементів класу, на окремі елементи.

УМОВНЕ СУДЖЕННЯ – термін *логіки традиційної*, який використовується для позначення складного *судження*, побудованого за допомогою сполучника «якщо..., то...».

УМОВНИЙ УМОВИВІД – *умовивід*, засновками якого є *умовні судження*.

УМОВНО-КАТЕГОРИЧНИЙ СИЛОГІЗМ – *силогізм*, засновками якого є умовне і категоричне судження.

Ф

ФЕЛАРТОН (лат.) – назва четвертого модусу *третьої фігури простого категоричного силогізму* (ЕАО). У цьому модусі із загальнозаперечного

засновку (*E*) і загальноствердного засновку (*A*) виводиться частковозаперечний висновок (*O*).

FERIO (лат.) – назва четвертого модусу *першої фігури простого категоричного силлогізму* (*EIO*). У цьому модусі із загальнозаперечного засновку (*E*) і частковоствердного засновку (*I*) виводиться частковозаперечний висновок (*O*).

FERISON (лат.) – назва шостого модусу *третьої фігури простого категоричного силлогізму* (*EIO*). У цьому модусі із загальнозаперечного засновку (*E*) і частковоствердного засновку (*I*) виводиться частковозаперечний висновок (*O*).

FESAPO (лат.) – назва четвертого модусу *четвертої фігури простого категоричного силлогізму* (*EAO*). У цьому модусі із загальнозаперечного засновку (*E*) і загальноствердного засновку (*A*) виводиться частковозаперечний висновок (*O*).

FESTINO (лат.) – назва третього модусу *другої фігури простого категоричного силлогізму* (*EIO*). У цьому модусі із загальнозаперечного засновку (*E*) і частковоствердного засновку (*I*) виводиться частковозаперечний висновок (*O*).

FRESISON (лат.) – назва п'ятого модусу *четвертої фігури простого категоричного силлогізму* (*EIO*). У цьому модусі із загальнозаперечного засновку (*E*) і частковоствердного засновку (*I*) виводиться частковозаперечний висновок (*O*).

ФАЛЬСИФІКАЦІЯ (від. лат. *falsus* – хибний, *facio* – роблю) – процедура, що встановлює хибність *теорії* чи *гіпотези* в результаті перевірки їх наслідків. **Ф.** використовується як один із критеріїв науковості гіпотез і теорій.

ФІГУРИ СИЛОГІЗМУ – форми категоричного силлогізму, які визначаються місцем середнього терміна в його засновках.

ФОРМА МИСЛЕННЯ – спільна назва для *суджень, понять і умовиводів*. **Ф. м.** є відображеннями різних фрагментів реального світу. У них зафіксовані типові відношення між предметами, явищами, подіями й процесами зовнішнього світу. Правильність відображення перевіряється практичною діяльністю людей.

ФОРМАЛІЗАЦІЯ (від лат. *forma* – вид, образ) – відбиття наслідків мислення за допомогою символів.

ФОРМАЛІЗОВАНА МОВА – штучна мова формальних математичних і логічних числень.

ФОРМАЛЬНА ЛОГІКА – наука про структуру висловлювань, виводів і доведень. У своєму аналізі міркувань **Ф. л.** відволікається від їх змісту, звертаючи основну увагу на їх форму.

Ц

CELARENT – назва другого модусу *першої фігури простого категоричного силлогізму (EAE)*. У цьому модусі із загальнозаперечного засновку (*E*) і загальноствердного засновку (*A*) виводиться загальнозаперечний висновок (*E*).

CESARE (лат.) – назва першого модусу *другої фігури простого категоричного силлогізму (EAE)*. У цьому модусі із загальнозаперечного засновку (*E*) і загальноствердного засновку (*A*) виводиться загальнозаперечний висновок (*E*).

Ч

ЧАСТКОВИЙ ЗБІГ ОБСЯГІВ ПОНЯТЬ – відношення між двома поняттями, коли частина їх обсягів є спільною.

ЧАСТКОВЕ СУДЖЕННЯ – судження, у якому щось стверджується або заперечується про частини об'єктів якогось класу.

ЧАСТКОВОЗАПЕРЕЧНЕ СУДЖЕННЯ – судження, яке одночасно є і частковим і заперечним.

ЧАСТКОВОСТВЕРДНЕ СУДЖЕННЯ – судження, яке одночасно є і частковим і ствердним.

ЧЕТВЕРТА ФІГУРА ПРОСТОГО КАТЕГОРИЧНОГО СИЛЛОГІЗМУ – фігура силлогізму, у якій середній термін *M* є предикатом більшого засновку і суб'єктом меншого засновку.

ЧИСТО УМОВНИЙ СИЛЛОГІЗМ – силлогізм, у якому обидва засновки і висновок є *умовними судженнями*.

Я

“ЯКЩО..., ТО...” – сполучник, що зв'язує два висловлювання. Нове висловлювання є хибним тільки в тому випадку, якщо перше висловлювання істинне, а друге хибне. У всіх решта випадках нове висловлювання істинне.

У символічний спосіб сполучник “якщо..., то...” позначається або знаком \Rightarrow , або знаком \supset , або знаком \supseteq (див. *Імплікація*).

“ЯКЩО І ТІЛЬКИ ЯКЩО” – логічний сполучник, що зв’язує два висловлювання. Нове висловлювання істинне тоді, якщо обидва вихідні висловлювання істинні або обидва хибні. Цей сполучник позначається або знаком \Leftrightarrow , або знаком $\hat{=}$, або знаком \circ , або знаком \sim (див. *Еквіваленція*).